

נספח 1: התאמה להתפתחות הגילאית

על פי המלצות הוועדה, יש להטמיע חינוך לחיים משותפים וחינוך נגד גזענות מגיל הגן ועד י"ב, בהתאמה לשלבי התפתחות הגילים. להלן סקירה קצרה לגבי ההתפתחות הגילאית והאופן שבו ניתן להטמיע תכנים אלו בכל שלב:

הגיל הרך:

החינוך בגיל הרך חשוב במיוחד ליצירת תשתית להתנהגות חברתית המבוססת על ערכים של שוויון, הגינות וכבוד לזולת. במהלך שנות החיים הראשונות, מתפתחות הזהות התרבותית של ילדים וילדות וכן עמדותיהם כלפי קבוצות פנים וחוץ. כך, כבר בגיל כמה חודשים, ילדים וילדות מבחינים בהבדלים על בסיס תפיסתי (דוגמת שפה וצבע עור) ולרוב מעדיפים את קבוצת הפנים. החל מגיל 4-3 מתפתחת מודעות להבדלים אתניים ולאחר מכן הילדים והילדות אף מייחסים תכונות חיוביות כלפי קבוצת הפנים ותכונות שליליות כלפי קבוצת החוץ. התפתחות תפיסות אלה מתרחשת במקביל לתהליכים התפתחותיים משמעותיים נוספים - התעצבות הזהות האישית של הילד והתפתחותה וכן תחושת השייכות של הילד במעגלים השונים הסובבים אותו. בנוסף, התפתחות שפתית והתפתחות קוגניטיבית מאפשרות המשגה, הבנה והתייחסות לאחר. לאור תהליכי ההתפתחות המתרחשים בשנים אלו, עשייה חינוכית בגיל הרך טומנת בחובה פוטנציאל להשפעה הקהילתית וחברתית משמעותית בהקשר של חינוך לחיים בשותפות ולמניעת גזענות בגיל הרך.

לטיפול עמדות חיוביות כלפי הגיוון התרבותי, בדרך של היכרות עימו וייחוס ערך חיובי לעושר התרבותי בישראל, יש ערך בסיסי המלווה את כל העשייה החינוכית במסגרות לגיל הרך. הנכחה חיובית ומכבדת של התרבויות השונות במעון, בגן, בקהילה ובחברה בישראל היא חלק בלתי נפרד מהעשייה החינוכית השוטפת (תכנים, מרחב לימודי, פעילויות). זאת על מנת להביא להיכרות ולגאווה של כל ילד וילדה בזהות האישית, הקהילתית והחברתית שלהם ולחיזוק תחושת השייכות לחברה בישראל, על כל גווניה. מתן כלים לצוותי החינוך להתמודד עם שאלות של זהות, הערות והתייחסויות פוגעניות בקרב הילדים והילדות הוא קריטי ליצירת הבנה של המציאות החברתית וגיבוש נורמות התנהגות מכבדות וסובלניות.

תפקידם של מבוגרים משמעותיים בתיווך המציאות לילדים וילדות חיוני לעיצוב תפיסת עולמם ועמדותיהם, לגיבוש זהותם ולהבנת המבנה החברתי שסביבם. מכאן, שהצוותים החינוכיים בגיל הרך מהווים גורם מפתח בחינוך לחיים בשותפות ולמניעת גזענות בחברה בישראל.

גילאי היסודי:

בגילאי החינוך היסודי מתרחש תהליך התפתחות מואץ המאופיין במנעד רחב של שינויים קוגניטיביים, רגשיים וחברתיים. במהלך שש שנים נצברות התנסויות מגוונות המאפשרות היכרות עם מרכיבי זהות שונים, ובחינת תפיסת העצמי. מדובר בתהליך הדרגתי הנשען על התכנים שהלומדים נחשפים אליהם, על אמירות הנשמעות בסביבתם ועל מפגשים עם אחרים המהווים

מראה עבורם. היכולות הקוגניטיביות והרגשיות המתפתחות במהלך שנים אלו תומכות במסוגלות
לנהל אינטראקציות המתבססות על מרכיבים רבים :

- היכולת לראות את הזולת כבעל צרכים, דעות ותרבות ייחודיים ואחרים.

- היכולת להכיר במגוון מרכיבי הזהות של הזולת.

- היכולת להבין את הזולת ולחוש אמפתיה כלפיו.

- היכולת לתרגם את התפיסות המוסריות ליחס מקבל המכיל את המגוון.

התהליכים הקוגניטיביים בתקופה זו מאופיינים בחשיבה תבניתית דיכוטומית ("אנחנו והם", "טוב
ורע", "שחור ולבן") ובנטייה לארגן את העולם בהתבסס על המסרים, הציפיות והאמונות שמשדרים
המבוגרים בסביבה. גם כאן עולה חשיבותו של המבוגר המשמעותי (בבית, בבית הספר ובקהילה)
כמי שמתווך עבור הלומדים את המציאות ומשפיע על תפיסת ה"אחר", על הבנת השוני בין קבוצות
בחברה בישראל וקבלתו ועל גיבוש דעה עצמאית וביקורתית ביחס לקונפליקטים ולסוגיות
חברתיות ופוליטיות.

ביכולתם של כל חברי הצוות הבית ספרי להיות מבוגרים משמעותיים המקדמים את החינוך נגד
גזענות באמצעות מתן חיזוקים, דוגמה אישית, הנגשת מידע וידע מותאמי גיל ותגובה בלתי
מתפשרת כלפי התנהגויות מפלות וגזעניות.

גילאי העליסודי :

שש השנים המרכיבות את החינוך העל-יסודי מהוות, כל אחת בפני עצמה וכולן כרצף, הזדמנות
לחינוך לחיים בשותפות וחינוך נגד גזענות. כאמור, בגילים צעירים נעשה שימוש בתבניות
קוגניטיביות דיכוטומיות, כמנגנון המסייע להבנת המציאות הסובבת ולשליפת מידע מהירה.
תבניות אלו עשויות להתבטא גם ביחס לקבוצות המגלמות "אחרות" מסוימת - כך נוצרת חשיבה
סטריאוטיפית, ועימה מתבססות דעות קדומות, חשש ועוינות.

בגיל ההתבגרות, תפקידם של המסרים מסביבת המבוגרים מקבל משמעות קריטית: מסרים
המתקפים את החשיבה הדיכוטומית יקבעו אותה, בעוד מסרים שיערערו על החלוקה המובנית של
הסביבה ל"אנחנו" ו"הם" יאפשרו לילדים וילדות לחרוג מנטייה זו. באמצעות הכרה בשלבי
ההתפתחות של הילד והילדה, ובניית תהליכים קוגניטיביים המאפשרים חשיבה מורכבת, ניתן
להציע אלטרנטיבה חינוכית למסרים גזעניים ומפלים הקיימים בסביבה.

תפקידם של אנשי ונשות חינוך המלמדים בחינוך העל-יסודי הוא להוביל את התלמידים והתלמידות
בדרך מלאת אתגרים, הדורשת בחינה עצמית, גיבוש זהות פנימית ויכולת הכלה של זהויות אחרות.
לשם כך, עליהם להצטייד בידע, מיומנויות וכלים, ובתשתיות המאפשרות יישום של כל אלו. הבסיס
לתהליך זה נעוץ במדיניות משרדית כוללת, המזהה את ההזדמנויות הייחודיות בחינוך העל-יסודי
ליישום חינוך נגד גזענות - תוכניות לימודים, חינוך חברתי, בחינות בגרות, מעורבות חברתית, ועוד.

לסיכום, ניתן לראות כי בכל הנוגע לחינוך לחיים בשותפות וחינוך נגד גזענות, המרכיב המשמעותי
ביותר בכל שלב גיל הוא הצוות החינוכי. תפקידם של אנשי ונשות החינוך בתיווך המציאות, בניתוח

ביקורתי שלה ובהעברת מסרים המעודדים ריבוי זהויות והכלה שלהן – הוא הבסיס לתהליך החינוכי כולו. תובנה זו תומכת בהמלצות הוועדה בכל הנוגע לפיתוח מקצועי והכשרת מורים ומורות, גננות וסייעות. לכך מתווספים רכיבים נוספים, כגון מפגשים משמעותיים עם קבוצות שונות בחברה בישראל, תמיכה בגיבוש זהות עצמית, מנגנון תגובה איתן לאירועים גזעניים ועוד, על בסיס מדיניות ברורה ותשתית ארגונית שתאפשר עיסוק מתמיד בסוגיות אלה.

נספח מס' 2: חינוך בלתי פורמלי

תחום החיים בשותפות ובמניעת גזענות משלב היבטים רבים של חינוך בלתי פורמלי הן ברמת המוסדות והגופים המעורבים בקידום של נושאים אלה על פי נתוני המיפוי, הן מבחינת הפרקטיקות הפדגוגיות הרלוונטיות לעיסוק בתחום. לחינוך הבלתי פורמלי תפקיד מרכזי בקידום של חיים בשותפות ובמניעת גזענות. עם זאת, התחום מורכב ומגוון מאוד. הוא מכיל שחקנים רבים מסוגים שונים (מטה, שדה, שלטון מקומי, קהילה וחברה אזרחית וגם קהילה עסקית) המקיימים ביניהם קשרים פורמליים ובלתי פורמליים. מאפיין זה מייצר תחום דינמי שעובר שינויים רבים ומוכתב גם על ידי יוזמות מקומיות ומשפיע על ההמלצות ועל האפשרות ליישם אותן.

הגורם הממונה על החינוך הבלתי פורמלי במשרד החינוך הוא מינהל חברה ונוער. המינהל מפקח על פי חוק הקייטנות (רישוי ופיקוח התש"ן-1992), וחוזר מנכ"ל משרד החינוך בעניין זה. בין תחומי אחריותו השונים, המינהל בין היתר תומך בתנועות נוער תמיכה ארגונית ותקציבית, מפתח תוכניות חינוך בלתי פורמלי, מקיים פעילויות חינוך בלתי פורמלי בתוך בתי הספר וממונה על עבודתם של גורמים העוסקים בחינוך בלתי פורמלי, בהם מועצות נוער ומנהלי יחידות הנוער ברשויות המקומיות. התרשים מדגים את תחומי האחריות של המינהל. עם זאת, במקביל למינהל חברה ונוער, משרדי ממשלה רבים נוספים מפעילים תוכניות חינוך בלתי פורמלי ו/או מעורבים בתוכניות המופעלות על ידי משרד החינוך. עובדה זו לצד ריבוי השחקנים הפועלים בשדה זה, יוצרים קושי רב בסנכרון, הסדרה ואסדרה של התחום. במסגרות החינוך הבלתי פורמלי הפועלות מחוץ לבתי הספר מתקיימות פעילויות רבות המקדמות חיים בשותפות. במסגרת תנועות הנוער, על פי המיפוי הנוכחי, 117,818 בני ובנות נוער השתתפו במפגשים מסוגים שונים במסגרת תנועות הנוער. עם זאת, קשה להעריך את ההשפעה של הפעילויות במבט על בהקשר של רצף התהליכים החינוכיים המתקיימים במסגרת הפורמלית ובמסגרת הבלתי פורמלית. יש לסנכרן בין הגופים החינוכיים השונים העוסקים בתחומים אלה כדי לייצר תשתית של היכרות, איגום משאבים ודיאלוג בין בעלי עניין שונים.

שני מאפיינים מרכזיים של החינוך הבלתי פורמלי היכולים להשפיע על תהליכי קביעת ההמלצות ויישום שלהן, ויש לקחת אותם בחשבון בניסוח ההמלצות ובעוגנים להטמעה וליישום:

1. כוח אדם ללא הכשרה מקצועית - מרבית העוסקים במסגרות החינוך הבלתי פורמלי אינם עוברים הכשרה מסודרת לתחום. כמעט ולא מתקיימות הכשרות מקצועיות מסודרות המאפשרות אופק התקדמות. היעדרם של תנאי קביעות ושכר גבוה מביאים לתחלופת כוח אדם רבה. לאור זאת, סוגיית ההכשרה לקידום חיים בשותפות ולמניעת גזענות צריכה להיות ייעודית ומוגדרת במסגרות החינוך הבלתי פורמלי.

2. אי שוויון בהשקעת משאבים ובהזדמנויות לחינוך בלתי פורמלי - המודעות ליתרונות ולחשיבות החינוך הבלתי פורמלי עבור ילדים ונוער נוכחת בעיקר בקרב אוכלוסיות ורשויות מבוססות. לעומת זאת, בקרב אוכלוסיות ורשויות מוחלשות, לעיתים קרובות ישנה מודעות נמוכה למדי ביחס לנושא, מה שמוביל בין השאר לפערים במשאבים המושקעים ברשויות שונות ובחשיפה לחינוך הבלתי פורמלי של הילדים והנוער שם. קידומו של נושא החיים בשותפות ומניעת גזענות צריך לתת מענה מתאים לפער זה באופן התעדוף התקציבי של מסגרות החינוך הבלתי פורמלי הפועלות בתחומים אלה.